

Examining the Problem of Evil in Berkeley's Thought

Hanieh Koohihajiabadi*

Department of Islamic Studies, Faculty of Humanities, University of Hormozgan, Bandar Abbas, Iran.
(h.koohi@hormozgan.ac.ir)

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Recived: 2024/10/22
Revised: 2025/2/1
Accepted: 2025/2/2

Cite this article:
Koohihajiabadi,H.
(2025). "Examining the
Problem of Evil in
Berkeley's Thought".
Ayeneh Marefat,
25(82), 41-60 (In
Persian).

<https://doi.org/10.48308/jipt.2025.237334.1572>

ABSTRACT

The problem of evil in Berkeley's thought is a complex yet fundamental issue. The lack of clarity and dispersion in its definition has led to ambiguity in understanding Berkeley's thought accurately. In this article, using an analytical-descriptive method and relying on Berkeley's metaphysical foundations, an attempt has been made to carefully examine Berkeley's responses to the problem of evil. In his effort to provide a distinct version of the problem of evil, Berkeley does not regard evil as an independent fact but rather as derived from a form of human value judgment. He considers the labeling of individuals as evil and the classification of actions as evil to be the result of human cognitive limitations and mental constraints. This article aims to demonstrate how Berkeley, by utilizing the his principles of idealism, explains the problem of evil and, from this perspective, offers a solution to the common contradictions in the religious and philosophical doctrines.

Keywords: Problem of Evil, Berkeley, Relativism, Human Value Judgment.

* Corresponding Author Email Address: h.koohi@hormozgan.ac.ir
DOI: <https://doi.org/10.48308/jipt.2025.237334.1572>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Extended Abstract

Introduction

The problem of evil is one of the most important and complex philosophical issues. George Berkeley, as a prominent theologian and philosopher of the 17th and 18th centuries, addressed the problem of evil within the framework of his idealist philosophy. This paper examines the problem of evil in Berkeley's philosophy and specifically seeks to answer the question: *"Does evil states of affairs and evil actions in Berkeley's philosophy have an intrinsic character, or is it a quality that humans attribute to malevolent behaviors?"* Berkeley considers one of the most significant reasons for considering events as evil to be the *"acceptance of material substance."* From his perspective, belief in the existence of material substance leads to misconceptions about the nature of events, which may result in labeling certain actions as "evil" (Berkeley 2017: 99-100).

Discussion

Given Berkeley's specific understanding of being and his rejection of material substance, the possibility of any existential understanding of evil is eliminated in his philosophical system. Thus, his general view on evil can be described as "privational." In this framework, evil is denied as an independent reality and is defined merely as the absence or privation of good (Berkeley 2017: 111). In this philosophical system, existence is equated with perception. This view makes the concept of evil dependent on human perception. Therefore, Berkeley examines evil at the level of perception. His second response to the problem of evil is its relativity and dependence on human perceptual conditions (Berkeley 2017: 111).

Berkeley explains the existence of moral evil in the world as a result of *"human free will and deviation from the true and correct path."* From Berkeley's perspective, moral evil arises when humans deviate from the innate inclination toward goodness that is naturally embedded in their being. And, finally, among Berkeley's responses and implicit references to the problem of evil is the idea that evil is *"part of the divine plan."* In Berkeley's value-based view of the existence of ideas, evil in the world is seen as part of the acceptable diversity in God's creation, enhancing the beauty of other ideas and works. He believes that unpleasant ideas, like shadows in a painting, help to highlight the light and reveal greater beauty (Berkeley 2017: 110-111).

If evil is merely a "privation," then it has no independent existence or essence; it is simply a deficiency in beings. according to this analysis, what we call "evil" becomes fundamentally meaningless. This privation implicitly indicates a lack of perfection or the absence of something that should exist, but it has no independent reality. Consequently, Berkeley's attempt to give meaning to evil within "meaninglessness" may lead to ambiguous and indeterminate answers. Furthermore, if everything ultimately leads to good, it must be explained why many events tangibly and immediately result in evil and suffering. Berkeley's response implicitly assumes that absolute good lies behind every evil event. If ultimate good and perfection are part of the divine plan, the role of human free will in a world full of evil remains ambiguous.

Berkeley states that moral evil arises from the misuse of human free will, and in this regard, human responsibility and individual choices are clearly involved (Berkeley 2017: 223). A potential critique of this view is that, according to Berkeley's perspective on evil, humans could justify any action based on their personal interests, as they can always justify their incorrect actions based on their limited and narrow perspective. Berkeley's fourth response to the problem of evil may raise the question of whether God needs to pass through evil to achieve greater good. Can't a benevolent and omnipotent being (such as God) achieve good without the existence of evil? It seems that Berkeley's response leads to the idea of a creator who cannot achieve greater good without passing through evil. One way to resolve this ambiguity is to consider that a small amount of evil may be a prerequisite or necessary condition for achieving greater good. It seems that in Berkeley's philosophy, evil is more of a *"human value judgment"* than an independent metaphysical reality. If analyses are based on a human-centered perspective, evil concepts are treated as *"human value judgments."* Thus, in Berkeley's philosophy, the problem of evil is more of an

epistemological challenge and a shift in how humans view the world and their experiences, rather than a metaphysical question about the real existence of evil in the universe.

Conclusion

In addressing the problem of evil, Berkeley sees it not as an independent reality but as a relative phenomenon dependent on human perception. For him, evil has a privational nature. In Berkeley's view, everything ultimately serves a greater good and higher purposes, and evil, from a divine perspective, always serves the perfection and wisdom embedded in God's plan. Also, he considers morally evil actions to be the result of deviations from the inner will and guidance that humans are capable of adhering to. Therefore, from Berkeley's perspective, evil is not absolute but is understood as a relative matter tied to human limitations and value judgments, ultimately falling within the framework of divine wisdom.

بررسی مسئله‌ی شر در اندیشه‌ی بارکلی

هانیه کوهی حاجی آبادی*

گروه معارف اسلامی، دانشکده‌ی علوم انسانی، دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران. (h.koochi@hormozgan.ac.ir)

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	بررسی مسئله‌ی شر در اندیشه‌ی بارکلی (Berkeley) موضوعی پیچیده و درعین‌حال اساسی است. عدم‌وضوح و پراکندگی در تعریف، سبب ابهام در درک دقیق اندیشه‌ی بارکلی شده است. در این مقاله، با استفاده از روش تحلیلی‌توصیفی و با تکیه بر مبانی وجودشناسانه‌ی بارکلی، تلاش شده است تا پاسخ‌های بارکلی به مسئله‌ی شر به‌دقت بررسی گردد. بارکلی طی تلاش برای خوانشی متمایز از مسئله‌ی شر، آن را نه به‌عنوان حقیقتی مستقل، بلکه برگرفته از نوعی ارزش‌داوری انسانی تعبیر کرده است. بارکلی شریرانگاشتن افراد و شردانستن افعال را نتیجه‌ی نقص شناخت انسان از حقیقت دانسته و آن را برگرفته از محدودیت‌های ذهنی انسان می‌داند. این مقاله بر آن است تا نشان دهد بارکلی با بهره‌گیری از اصول ایدئالیسم خود، چگونه مسئله‌ی شر را تبیین کرده و از این منظر، چه راه‌حلی برای تناقضات رایج در اندیشه‌های دینی و فلسفی ارائه می‌کند.
تاریخچه مقاله: دریافت: ۱۴۰۳/۸/۱ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۱۳ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴	کلیدواژه‌ها: مسئله‌ی شر، بارکلی، نسبت‌گرایی، ارزش‌داوری انسانی.
استناد به این مقاله: کوهی حاجی آبادی، ه. (۱۴۰۴). «بررسی مسئله‌ی شر در اندیشه‌ی بارکلی»، <i>آینه معرفت</i> ، ۲۵(۸۲)، ۴۱-۶۰.	

<https://doi.org/10.48308/jipt.2025.237334.1572>

* رایانامه نویسنده مسئول: h.koochi@hormozgan.ac.ir

شناسه دیجیتال مقاله: <https://doi.org/10.48308/jipt.2025.237334.1572>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

مقدمه

مسئله‌ی شر یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین مباحث فلسفی است که به چگونگی هم‌زمانی وجود ناملازمات زندگی با وجود خداوندی کامل، قادر و مهربان، مرتبط می‌شود. واژه‌ی «شر» از دیرباز برای توصیف حوادث ناخوشایند و ناپسند در زندگی انسان‌ها به کار رفته است. در تاریخ تفکر انسانی، شر به‌طور کلی به مسائلی اطلاق می‌شود که به‌نوعی باعث درد، رنج، آسیب یا اختلال در زندگی می‌گردد. در متن یونانی عهد جدید واژه‌ی «کاکیا» (kakia) به معنای شر، به هر آن چیزی که مانع شکوفایی انسان است- همچون ناخوشی، بیماری، مرگ و شوربختی- اطلاق می‌شود (Fered Alford 1997: 3,67,70). والنتینوس (Valentinus)، از نویسندگان دوران نخستین مسیحیت، شر را عذاب و وحشت معنا می‌کند (Fered Alford 1997: 67). در دوران عبریان باستان برای شر، واژه‌ی "ra" به معنای غم، احساس بی‌ارزشی و اضطراب- که تهدیدگر هویت انسان است- به کار می‌رفت (Fered Alford 1997: 67-68; Bloom 1996: 3; Taylor 1985: 26). به عقیده‌ی پل ریکور (Paul Ricoeur) عبریان قدیم تجربه‌ی ترس را یکی تجربه‌های نخستین شر می‌دانستند (Ricoeur 1969: 20). این دیدگاه‌ها با دیدگاه قبایل سنتی که شر را ناخوشی و مرگ می‌دانستند، نه نوعی خباثت، هماهنگ است (Messadie 1996: 4). ساندرا بلوم (Sandra Bloom) از این معنا نیز فراتر می‌رود و ادعا می‌کند: «در همه‌ی فرهنگ‌ها شر با مفاهیمی چون بلا، شوربختی، اندوه و رنج و بنابراین هر تجربه‌ی تلخ و وحشتناک ارتباط داشته است» (Bloom 1996: 4). در همه‌ی این دیدگاه‌های اولیه، بلا یا و حوادث طبیعی و همه‌ی اعمال بشری که مسبب رنج بشرند، شر محسوب می‌شود.

می‌توان گفت در بسیاری از سنت‌های دینی، شر به‌عنوان امری متضاد با خیر شناخته می‌شود. این تضاد میان شر و خیر، چالشی اساسی برای اندیشمندان دینی به شمار می‌آید، چراکه وجود شر در جهانی که خداوند آن را آفریده و به‌عنوان موجودی کامل، قادر و مهربان شناخته می‌شود، پرسش‌های بسیاری را برمی‌انگیزد. از این‌رو، اندیشمندان الهی در تلاش برای یافتن علل و راه‌حلهایی برای توجیه وجود شر در برابر ویژگی‌های خداوند برآمدند. در این میان، جرج بارکلی، به‌عنوان الهی‌دان و فیلسوف برجسته‌ی قرن هفدهم و هجدهم میلادی، به مسئله‌ی شر توجه داشته و براساس فلسفه‌ی ایدئالیستی خود به آن پاسخ داده است. نوشتار حاضر به بررسی مسئله‌ی شر در فلسفه‌ی بارکلی می‌پردازد و به‌طور مشخص به دنبال پاسخ به این پرسش است که: «آیا مسئله‌ی شر و افعال شرورانه در فلسفه‌ی بارکلی سرشتی ذاتی دارد و یا صفتی است که انسان به رفتارهای شرارت‌آمیز می‌دهد؟» آیا براساس اندیشه‌ی بارکلی تلقی شر نتیجه‌ی «تأثیر» تأثرات حسی بر ادراک است یا نتیجه‌ی «تفسیر» از تأثرات حسی است؟ به تعبیر دیگر، آیا شر در نگاه بارکلی یک واقعیت مستقل پنداشته می‌شود و نمایانگر شکاف‌ها و تضادهایی است که در جهان هستی وجود دارد و یا صرفاً یک ارزش‌داوری انسانی (Value Judgement) است؟

در زمینه‌ی پیشینه‌ی تحقیق، لازم به ذکر است که تاکنون اثری به زبان فارسی که بیانگر نگرش بارکلی در مسئله‌ی شر باشد، منتشر نشده است، اما در میان آثار غربی مقاله‌ی «ایدئالیسم بارکلی، مسیحیت و مشکل شر» با هدف بررسی دیدگاه خداپاوران مسیحی برای رد ایدئالیسم به نگارش درآمده است که در حقیقت نقدی به کتاب/ایدئالیسم و فلسفه‌ی مسیحی است (Depoe 2017: 401-413). همچنین در مقاله‌ی «تئودیه‌ی بارکلی در کتاب اصول علم انسانی»، به بررسی دیدگاه بارکلی درباره‌ی ماهیت خداوند، اراده و مشیت الهی پرداخته شده است. در این مقاله، تلاش شده تا مسئله‌ی شر و ارتباط آن با صفت عدل در نگاه بارکلی تحلیل و تفاوت‌های موجود میان اندیشه‌های بارکلی و لایبنیتس (Leibniz) مشخص گردد (Marta Szymańska-Lewoszewska 2014: 149-160). این در حالی است که بررسی جایگاه

شر در نظام فلسفی بارکلی و بررسی رویکرد او به مسئله‌ی شر، تحقیقی فاقد پیشینه است. به همین جهت و با عنایت به جایگاه بارکلی در فلسفه‌ی مسیحی، انجام این پژوهش ضروری به نظر می‌رسد.

تبیین ماهیت شر در نگرش بارکلی

بحث شر در آثار بارکلی به صورت متمرکز مطرح نشده و این امر موجب پراکندگی این موضوع در آثار او شده است. باین حال، در آثار مهم فلسفی بارکلی، همچون *اصول علم انسانی* (The Principles of Human Knowledge) و سه گفت‌و شنود (Three Dialogues)، او با استفاده از مثال‌هایی به تبیین ماهیت شر می‌پردازد و در خلال پاسخ‌هایی به معترضان در جهت قدرت‌نمایی خالق، دیدگاه خویش را در توجیه مسئله‌ی شر بیان می‌کند. بارکلی که تلاش دارد شر را با رویکرد خیرانگاره‌ی خود نسبت به خداوند سازگار کند، از دیدگاه متافیزیکی ایدئالیسم خود به مسئله‌ی شر می‌نگرد. بدین ترتیب، در آثار بارکلی اصطلاح «شر» به ندرت دیده شده و در ازای آن از معانی مختلفی برای تبیین حوادث ناخوشایند استفاده می‌شود. او به جای استفاده از لفظ «شر»، به برخی از رویدادهای طبیعی یا انتخاب‌های انسانی اشاره می‌کند که از دیدگاه محدود انسان‌ها ناخوشایند به نظر می‌رسند (Berkeley 1999: 32). بارکلی گاهی تلقی شر را نتیجه‌ی عقاید بی‌اساس و اختلافات بی‌اهمیتی می‌داند که ناشی از سوءاستفاده از کلمات است (Berkeley 1999: 33)، اما از طرفی، یکی از مهم‌ترین دلایل تلقی شر از حوادث را «پذیرش ماده‌ی جسمانی» می‌پندارد. از دیدگاه او، باور به وجود جوهر جسمانی باعث ایجاد تصورات نادرست از ماهیت حوادث می‌گردد که بر این اساس ممکن است یک فعل بر مبنای آن «شر» خوانده شود (Berkeley 1999: 84-85).

علاوه بر آن، بارکلی در خلال آثار خویش بدون ارائه‌ی تبیین جامع درباره‌ی انواع شر، پاسخ‌هایی ارائه کرده است که بازخوانی آن تعیین‌کننده‌ی نگرش او در مقوله‌ی افعال شروانه در عالم است. از این رو پاسخ‌های بارکلی در چهار دسته‌بندی اصلی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پاسخ اول: ماهیت عدمی شرور

درک نگرش بارکلی نسبت به مسئله‌ی شر با دو مسئله‌ی محوری فلسفه‌ی او، یعنی مفهوم خاص وجود و نفی جوهر جسمانی، ارتباط نزدیکی دارد. به عقیده‌ی بارکلی، وجود همان «مدرک شدن» (percipi) است و نمی‌تواند خارج از «ذهن»‌ها (minds) یا «چیزهای اندیشنده»‌ای (Thinking things) که مورد ادراک واقع شوند، وجود مستقلی داشته باشد (Berkeley 1999: 24). در واقع، محور فلسفه‌ی بارکلی را گزاره‌ی «وجود شیء، مدرک شدن آن است» (Esse est percipere)، تشکیل می‌دهد (Berkeley 1999: xiv). بارکلی معتقد است که اشیای مادی مجموعه کیفیات محسوس هستند که ما آنها را با حواس خود ادراک می‌کنیم (Berkeley 1999: 178). از آنجایی که کیفیات محسوس چیزی جز تصورات نیستند و تصورات هم جز با ذهن ادراک نمی‌شوند، در نتیجه اشیای مادی چیزی جز مجموعه تصورات ذهنی نیستند (Berkeley 1999: xiv).

البته باید توجه کرد که «ادراک کردن» به معنای آگاهی مستقیم از تصورات است؛ در واقع به معنای دریافتی است که نتیجه‌ی هیچ استنباط یا شناخت استدلالی نیست. آگاهی از تصورات، نوعی خاص از شناخت است که در مقابل آگاهی از اذهان و روابط آن‌ها قرار می‌گیرد. در آثار بارکلی، این شناخت از اذهان و نسبت‌هایشان به عنوان «مفهوم» (concept) معرفی می‌شود. به عنوان مثال، بارکلی عبارت «ادراک کردن میز» را نه تنها برای ادراکی که من یا دیگر اذهان متناهی از

میز دارند به کار می‌برد، بلکه در مورد ادراک خدا از میز هم به کار می‌برد، اما تصورات خدا برخلاف تصورات ما از طریق حس، او را به چنین ادراکی نمی‌رساند (Taylor 1968: 60-61).

نکته‌ی مهم و محوری دیگر در فلسفه‌ی بارکلی که نمایانگر دیدگاه او در مسئله‌ی شر است، «نفی جوهر جسمانی» است. این باور، بارکلی را به گریز از نظام مادی می‌رساند. به تقریر او، تعریف جوهر مادی یک تعریف سلبی و عدمی است و به همین دلیل «جوهر» لفظ روشن و قابل فهمی نخواهد بود. در واقع، ماده چیزی است که نه تنها ادراک نمی‌کند، بلکه به ادراک نیز درنیامده و غیرفعال است؛ این امر بدان دلیل است که ماده امری بی‌حس، ساکن و نامعلوم است. از این رو توصیفات در باب ماده، توصیف عدم و لاوجود خواهد بود (Berkeley 1999: 54). از جمله ادله‌ی بارکلی در رد جوهر مادی متناقض بودن معنای آن است (Berkeley 1999: 27).

همچنین وی اعتقاد به وجود ماده‌ی جسمانی را موجب بروز محذور عقلی «عبث شدن خلقت» می‌داند (Berkeley 1999: 31-32) و نهایت فهم انسان از جوهر را امری عدمی و لاوجود دانسته و از این رو جوهر را بی‌معنا و غیرضروری در نظر می‌گیرد.

با توجه به معنای خاص وجود در اندیشه‌ی او و نفی ماده‌ی جسمانی، می‌توان گفت امکان هرگونه درک وجودی از شر در نظام اندیشه‌ی بارکلی نیز از بین می‌رود. از این رو، تعبیر «نیست انگاری شر» نگرش کلی او در مقوله‌ی شرور است. بر همین مبنا، شر به عنوان یک واقعیت مستقل انکار می‌شود و صرفاً به عنوان فقدان یا عدم خیر تعریف می‌گردد (Berkeley 1999: 93-94).

موضع گیری بارکلی در برابر دیدگاه مانویان، که شر را به عنوان یک نیروی مستقل و مخالف خیر می‌نگرند، ماهیت عدمی شرور را با وضوح بیشتری نمایان می‌کند. بارکلی با رد دوگانگی خیر و شر در فلسفه‌ی مانوی، بر این باور است که شر نباید به عنوان یک نیروی مستقل یا ذات جداگانه از خیر در نظر گرفته شود، بلکه این تفسیری نادرست از حوادث طبیعی و اعمال انسانی است. به همین جهت رویکرد مانویان به شر را بدعت می‌خواند (Berkeley 1999: 93-94). این مخالفت بدان جهت است که در نگاه ثنویت مانوی، شرور با علت دیگری جز خدای خیر ایجاد می‌شوند. براساس ثنویت مانوی خدای خیر نمی‌تواند فاعل شرور باشد و اهریمن به عنوان خدای شر معرفی می‌گردد (Hichson 2013: 8).

به این ترتیب، اگرچه بارکلی به طور گسترده در رابطه با شر بحث نکرده است، اما دیدگاه خود را در تقابل با فلسفه‌ی مانوی قرار می‌دهد (Berkeley 1999: 94). در نگاه مانویان، شر به عنوان یک حقیقت مستقل و هم‌زیست با خیر پذیرفته شده است، اما از دید بارکلی، چنین دوگانگی‌ای وجود ندارد؛ چراکه او معتقد است تنها یک جوهر روحانی فعال در جهان وجود دارد که نویسنده‌ی طبیعت و خالق ایده‌ها است (Berkeley 1999: 9). این موضع بارکلی نشان‌دهنده‌ی انکار وجود شر به عنوان یک نیروی مستقل و تأکید بر یگانگی خالق در نگاه او است. برخلاف آنچه به نظر می‌رسد، شر تنها نتیجه‌ی ادراک نادرست و محدود انسان است. به باور بارکلی، «شر» به دلیل نقص در فهم انسان از پدیده‌های طبیعی و رویدادهای جهان به وجود می‌آید. بارکلی امور ناخوشایند عالم را ناشی از ناآگاهی نسبت به حکمت الهی یا عدم تطابق شناخت انسان با واقعیت کامل می‌داند (Berkeley 1999: 94). او معتقد است به لحاظ فلسفی، ماهیت شر عدمی است؛ به این معنا که شر چیزی جز فقدان خیر و کمال نیست (Berkeley 1999: 93-94).

بارکلی در تبیین مفهوم شر از مثال تاریکی بهره می‌برد که آن را به عنوان فقدان نور توصیف می‌کند. به باور او، همان‌طور که تاریکی هویت مستقلی ندارد و صرفاً به عنوان غیاب نور تعریف می‌شود، شر نیز به همین نحو فاقد وجود مستقل است. هر جا که نور (نماد خیر) غایب باشد، آنچه باقی می‌ماند، تاریکی (نماد شر) است (Berkeley 1999: 93). این مثال بارکلی

نشان می‌دهد که شر نه به‌عنوان یک واقعیت مثبت و مستقل، بلکه به‌عنوان عدم یا فقدان خیر و کمال درک می‌شود. براساس این دیدگاه، اگر شر ماهیتی عدمی داشته باشد، دیگر نیازی به موجد یا آفریننده برای آن وجود نخواهد داشت. درواقع، چیزی که وجود مستقلی ندارد، فاعل یا علتی هم نخواهد داشت.

پاسخ دوم: نسبی‌بودن شرور

براساس پاسخ اول بارکلی به مسئله‌ی شرور و انکار حقیقت مستقل آن، ممکن است ابهامی در تأثیرات ملموس شرور در زندگی انسان پدید آید. به تعبیر دیگر، اگر براساس دیدگاه بارکلی مرگ فقدان حیات باشد، در صورت ازدست‌دادن یک عضو از خانواده رنجی بر انسان متحمل می‌شود که می‌توان صورت‌بندی جدیدی از آن بر مبنای شر ایجاد کرد، زیرا فقدان خیر در زندگی فرد می‌تواند مایه‌ی درد و رنج باشد و این درد و رنج کافی است که فرد با مفهوم جدیدی از شر روبه‌رو شود. اگر شر به‌عنوان فقدان خیر یا کمال تعریف شود، این فقدان نباید منجر به پدیده‌های قابل‌تجربه در جهان شود. به موجب این چالش فلسفی و ابهام در رابطه میان عدمی‌بودن شرور و تجربه‌های مستقیم انسانی از شرور، بارکلی بر آن شد تا پاسخ دوم خود را بر مبنای «نسبیت‌گرایی» مطرح کند. او در کتاب *اصول علم/انسانی* به این موضوع پرداخته و تلاش کرده است تا از طریق نظام فلسفی خود، که مبتنی بر ایدئالیسم است، به آن پاسخ دهد.

همان‌گونه که بیان شد، در نظام فلسفی بارکلی، وجود به معنای ادراک است. این نگاه باعث می‌شود که مفهوم شر نیز وابسته به ادراک انسانی باشد. از این‌رو، بارکلی شر را در سطح ادراک بررسی می‌کند. پاسخ دوم بارکلی به مسئله‌ی شر، نسبی‌بودن آن و وابستگی آن به شرایط ادراکی انسان است. به باور بارکلی آنچه در شرایطی به‌عنوان شر ادراک می‌شود، ممکن است در شرایط دیگر چنین نباشد. برای مثال، بلایای طبیعی یا برخی از انتخاب‌های انسانی در نگاه محدود و ناتوان انسان ممکن است به‌عنوان شر انگاشته شوند، اما در نظام الهی و از دیدگاه کلان، این شرور معنا و وجودی مستقل ندارند و تنها احساسات منفی ما نسبت به این رویدادها هستند که آن‌ها را به‌عنوان فعل شر می‌شناسد (Berkeley 1999: 93-94). وابسته‌دانستن نظام شرور به «نسبی‌بودن» از رهگذر مثال‌های او در کتاب *اصول علوم/انسانی* نمایان می‌شود. بر طبق این نگاه تصور جزئی افراد با نگاه کوتاه‌نظرانه نسبت به درد و رنج باعث تلقی شریک‌گونه‌ی آن می‌شود؛ این امر در حالی است که اگر همان فرد دامن‌هی نظر خویش را گسترش دهد تا اتصال و هم‌بستگی اشیا را ملاحظه کند و اغراض و مقتضیات رنج و یا لذت را دریابد، همان فرد تصدیق خواهد کرد که آن امر جزئی در سلسله‌ی کل موجودات خیر و نیکوست (Berkeley 1999: 93-94).

بارکلی نمی‌پذیرد که یک رویداد دردناک یا ناخوشایند، به دلیل فقدان خیریت در آن، به‌طور ذاتی شر تلقی شود. از نظر او، شریرانگاشتن افراد و شردانستن افعال، بیشتر به برداشت انسانی و ضرورت‌های رفتاری بشر بازمی‌گردد. به بیان دیگر، انسان‌ها رویدادهای ناخوشایند را شر می‌نامند، نه به این دلیل که این وقایع ذاتاً شرورانه هستند، بلکه به‌منظور بیان دیدگاه‌ها، تدوین قوانین، تنظیم اهداف و کنترل رفتار خود در زندگی از این مفهوم استفاده می‌کنند (Alikan 1962: 131). به این ترتیب، شر یک توصیف کاربردی و ابزاری اخلاقی است که در تعاملات انسانی به کار گرفته می‌شود.

بارکلی در کتاب سه‌گفت‌و‌شنود برای اثبات منتفی‌بودن جوهر جسمانی به مثال حرارت اشاره می‌کند تا نشان دهد که تجربه‌های حسی ما از جهان به ادراکات ذهنی وابسته‌اند. در این بخش، بارکلی به این نکته می‌پردازد که ادراک ما از حرارت و درد، ناشی از احساسات درونی ما است و نمی‌توان آن‌ها را به‌عنوان یک واقعیت خارجی و مستقل از ذهن در

نظر گرفت. «به‌عنوان مثال، احساس حرارت شدید ممکن است در انسان به‌عنوان یک رنج یا شر ادراک شود، اما این ادراک ناشی از تغییرات ذهنی و شرایط ادراکی فرد است. به همین دلیل، آنچه به عنوان شر ادراکی یا ناخوشایند تجربه می‌شود، نتیجه‌ی تأثیر مستقیم جهان خارجی بر ادراک ما نیست، بلکه نتیجه‌ی تفسیر ذهنی ما از احساسات و تأثرات حسی است» (Berkeley 1999: 114).

به عقیده‌ی بارکلی، حرارت و درد ناشی از آن به‌طور بی‌واسطه ادراک می‌شوند و هر دو یک تصور بسیط هستند. او بر این باور است که حرارت شدید در واقع، نوع خاصی از احساس درد است. در این تفسیر، حرارت شدید و درد در ذهن فرد مدرک به هم پیوند خورده و نمی‌توان برای درد، وجود مستقلی خارج از ذهن در نظر گرفت. به عبارت دیگر، بارکلی معتقد است که درد، تنها در ذهن فردی که آن را احساس می‌کند، وجود دارد و واقعیتی مستقل در خارج از ذهن ندارد. بارکلی همچنین در مورد «لذت» نیز دیدگاه مشابهی دارد؛ به تعبیر بارکلی «تجربه‌های لذت و درد، صرفاً ادراکات ذهنی هستند که در ذهن افراد پدید می‌آیند و به‌هیچ‌وجه واقعیت خارجی و مستقل از ادراک ندارند» (Berkeley 1999: 112,) (114).

بارکلی در پاسخ به این شبهه که اگر ادراکاتی همچون درد و رنج، وجودی باشند، چگونه می‌توان از تأثیرپذیری روح نامتناهی (خداوند) از این احساسات اجتناب کرد، موضع روشنی اتخاذ می‌کند. او با تأکید بر تفاوت بنیادین میان خداوند و انسان، چنین انتسابی را قیاسی نادرست می‌داند. به عقیده‌ی بارکلی، «خداوند به‌عنوان یک روح نامتناهی، مستقل از احساسات متناهی انسان‌ها است و از این‌رو، رنج و درد انسان‌ها نمی‌تواند بر ذات الهی تأثیری بگذارد» (Berkeley 1999: 184-183). این اعتراض به بارکلی ناظر به این است که اگر خداوند به‌عنوان یک روح نامتناهی، خالق ادراکات انسانی، از جمله درد و رنج باشد، به‌نظر می‌رسد که این امر مستلزم وجود تصویری از درد و الم در ذات الهی شود. به عبارت دیگر، اگر خداوند موجد ادراک درد در انسان است، این به معنای آن خواهد بود که خودِ خداوند نیز باید این احساسات را تجربه کند، چراکه او منشأ و خالق آن‌هاست.

بارکلی در رد این اعتراض، چنین نقضی را انکار کرده و تفاوت ماهوی میان روح متناهی و روح نامتناهی را دلیلی در انکار وجود ادراک درد و رنج در روح نامتناهی می‌داند. در نگاه بارکلی، «ارواح متناهی» به دلیل محدودیت و قائم‌به‌غیربودنشان، تحت تأثیرات حسی قرار می‌گیرند و این احساسات ناخوشایند، به دلیل معلول بودن تصورات حاصل‌شده در ارواح متناهی از امور خارجی است که آن‌ها را به‌عنوان درد و رنج درک می‌کنند. در ساحت روح نامتناهی، از آن‌جایی که هیچ موجود خارجی در او تأثیر نمی‌گذارد و برخلاف ارواح متناهی، چیزی را به حس ادراک نمی‌کند و اراده‌اش مطلق و غیرقائم‌به‌غیر است، بنابراین در معرض درد و رنج قرار نمی‌گیرد (Berkeley 1999: 183-184).

بارکلی در پاسخ به معترضان به صفت قدرت مطلق خداوند به جهت وجود نقص در عالم این نتیجه‌گیری را برگرفته از «کوتاه‌بینی و اسارت در شهوات انسانی می‌داند، زیرا در اذهان بی‌غرض و خالی از تعصب، این امور نشانه‌ی قدرت و توانایی عاقل کل است» (Berkeley 1999: 92). انسان در نگاه بارکلی «به‌دلیل درگیر بودن با موجودات فانی، به‌طور عادت‌وار در مسائل پیچیده با غرض و کوتاه‌بینی قضاوت می‌کند» (Berkeley 1999: 93). بنابراین در نگاه بارکلی، انسان به دلیل محدودیت‌های ذاتی‌اش و تعامل مداوم با موجودات فانی و محدود، به‌طور ناخودآگاه و براساس عادت، در مسائل پیچیده‌ی زندگی، اغلب با نگرش‌هایی کوتاه‌مدت و از دیدگاهی محدود حکم می‌کند. این عادت‌گرایی به این معنا است که انسان‌ها معمولاً به امور از دیدگاه مستقیم و ملموس خود نگاه می‌کنند، بدون اینکه توانایی درک کامل و جامع از ماهیت و روابط پنهانی جهان داشته باشند.

پاسخ سوم: انحراف باطنی اراده‌ی انسان از قوانین عقلی و دینی

بارکلی با پذیرش این اصل که خداوند تنها موجود بی‌واسطه در جهان است و تمام حرکات طبیعت را به وجود می‌آورد، این پرسش را مطرح می‌کند که چگونه می‌توان خداوند را از مسئولیت ایجاد اعمال شرورانه و گناهان کبیره مانند قتل و هتک حرمت منزّه دانست (Berkeley 1999: 179). پاسخ سوم بارکلی به مسئله‌ی شرور را می‌توان در خلال این بحث یافت. این پرسش مستقیماً به مشکل شرور اخلاقی مربوط می‌شود؛ یعنی اعمال شرورانه‌ای که نتیجه‌ی انتخاب‌ها و رفتارهای نادرست انسان‌ها هستند. با توجه به نظام فلسفی بارکلی، که خداوند را منبع همه‌ی ادراکات و حرکات در طبیعت می‌داند، در نگاه ابتدایی باید خداوند مسئول شرور اخلاقی باشد؛ این در حالی است که بارکلی در پاسخ به این اعتراض، استدلال می‌کند که مسئولیت گناه و شرور اخلاقی را نمی‌توان به خداوند نسبت داد، حتی با پذیرش اینکه خداوند خالق بی‌واسطه‌ی تمام حرکات و فرایندهای طبیعی است. او توضیح می‌دهد که گناه و فساد اخلاقی نه در حرکت جسمانی یا فعل ظاهری، بلکه در «انحراف باطنی اراده‌ی انسان» از قوانین عقل و دین است (Berkeley 1999: 179-180). بنابراین، گناه ناشی از «اراده و اختیار» انسان است. از این رو می‌نویسد:

«علت بی‌واسطه‌بودن خداوند منجر به موجدگناه‌بودن او نمی‌شود؛ زیرا اگرچه غیر از ارواح، فاعل دیگری در عالم وجود ندارد، اما این اصل منافاتی با تعلق قدرت در موجودات متفکر از صاحب حقیقی قدرت ندارد. در حقیقت در ایجاد حرکات در موجود متفکر، قائل به افاضه‌ی قدرت به‌صورت بی‌واسطه از منبع الهی هستیم، اما حرکات تحت‌اراده‌ی انسانی و با اختیار انسان انجام می‌پذیرد و این دلیل مستحکمی خواهد بود که فاعل و مسئول جرم ناشی از اعمال انسانی تلقی گردد» (Berkeley 1999: 179-180).

بارکلی اذعان می‌کند که اگرچه شر در جهان به‌خاطر مهم‌ترین ویژگی روح نامتناهی، یعنی فعالیت‌داشتن، نمی‌تواند وجود مستقلی داشته باشد، اما در تلقی شر توسط انسان، می‌توان به سوءاستفاده از آزادی انسان و غفلت از هدفی که برای او خلق شده اشاره کرد. در واقع، شر از طریق اعمال نادرست و رذیلانه وارد می‌شود. می‌توان گفت بارکلی تفکیکی میان افعال طبیعی و افعال اخلاقی ارائه می‌کند. او معتقد است که خداوند خالق تمام حرکات و فرایندهای طبیعی است، اما این بدان معنا نیست که او مسئول اخلاقی افعال ناشایست بشری است. بارکلی بیان می‌کند که خداوند زمینه را برای افعال انسانی فراهم می‌کند، اما انتخاب‌ها و نیت‌های اخلاقی انسان‌ها به خود آن‌ها برمی‌گردد. به عبارت دیگر، خداوند قدرت و توانایی را به‌صورت بی‌واسطه به موجودات متفکر (انسان‌ها) افاضه می‌کند، اما اعمال و تصمیمات اخلاقی انسان‌ها به اراده و اختیار آن‌ها وابسته است. بنابراین علتی که بارکلی برای وجود شرور اخلاقی در عالم بیان می‌کند، «اختیار و اراده‌ی آزاد بشر و انحراف از مسیر حقیقی و صحیح» است. از نگاه بارکلی شرور اخلاقی به جهت به‌انحراف‌رفتن در گرایش نیکی است که به‌صورت فطری در وجود آدمی به ودیعه نهاده شده است. به این صورت که انسان‌ها به دلیل محدودیت و نقصی که به لحاظ وجودی دارند، ممکن است از مسیر حقیقی گمراه شده و این ضعف وجودی موجب ایجاد و خلق گناه گردد.

پاسخ چهارم: شر، بخشی از طرح کلی الهی

از جمله پاسخ‌های بارکلی و اشاره‌های ضمنی بدون تفسیر او در مسئله‌ی شر، اشاره به «بخشی از طرح کلی الهی» است که می‌توان آن را در دسته‌ی چهارم از پاسخ‌های بارکلی به مسئله‌ی شر قرار داد. در نگاه ارزشی بارکلی به وجود ایده‌ها،

شرور در عالم به‌عنوان جزئی از تنوع قابل‌قبول خداوند در هستی و افزایش زیبایی سایر آثار و ایده‌ها دیده می‌شود. او معتقد است که وجود ایده‌های ناملاطیم همانند سایه‌هایی در یک تصویر است که به روشن‌تر شدن نور و نمایان‌ساختن زیبایی بیشتر آن کمک می‌کند (Berkeley 1999: 93). از این‌رو بارکلی شر را به‌عنوان بخشی از تنوع کلی در جهان می‌بیند که به‌واسطه‌ی آن، زیبایی و نظم کلی عالم بهتر نمایان می‌شود. در نگرش او اگرچه ایده‌های ناملاطیم (شرور) ممکن است ابتدا ناخوشایند به نظر آیند، اما آن‌ها به‌طور غیرمستقیم به تکمیل و روشن‌تر شدن زیبایی دیگر جنبه‌های عالم کمک می‌کنند. این تشبیه به سایه‌ها نشان می‌دهد که برخی از تجربیات منفی (ناملاطیم) می‌توانند به‌عنوان زمینه‌ای برای درک و تجلیل از زیبایی و نور بیشتر عمل کنند. بدین ترتیب، بارکلی شر را نه به‌عنوان یک نقص مطلق، بلکه به‌عنوان جزئی از طرح بزرگ‌تر و زیبایی خلقت می‌بیند که به تکامل کلی عالم کمک می‌کند.

نکته‌ی قابل‌بیان دیگر در رویکرد بارکلی نسبت به مسئله‌ی شر ملاحظه‌ی او در نظم و خیریت کلان عالم است. او در جهت تبیین اموری که شر تلقی می‌شود، مسئله‌ی «خیر کثیر در برابر شر قلیل» را توجیه دیگری در تلقی انسانی از ناملاطیمات عالم مطرح می‌کند (Berkeley 1999: 92-93)، سپس نقص و عیوب طبیعت همچون وجود عجیب‌الخلقه و سقط جنین و سرمازدگی درختان بدون به‌ثمر رسیدن آنان را نه‌تنها عبث و نشان‌دهنده‌ی عدم‌قدرت خالق نمی‌داند، بلکه لازمه‌ی طبیعت به جهت نشان‌دادن خیرات عالم می‌داند (Berkeley 1999: 92, 51). به باور بارکلی، این پدیده‌ها به دلیل محدودیت‌های فطری موجودات متناهی و ناقص در جهان رخ می‌دهند. علاوه‌بر این، طرح چنین ایده‌هایی که به درک علت و چرایی درد و رنج کمک می‌کند، برای رفاه حال او ضروری خواهد بود، زیرا این درک می‌تواند به انسان کمک کند تا با مشکلات زندگی و رنج‌های آن به‌شکلی معقول و سازگارتر مواجه شود (Berkeley 1999: 93-94).

او وجود عیوب طبیعت را تنوع‌پسندیده‌ای می‌داند که همانند سایه و تاریکی عمل کرده، چون منجر به برجسته‌شدن نور و زیبایی می‌گردد (Berkeley 1999: 92-93). به تعبیر دیگر، صانع طبیعت در جهت نشان‌دادن قدرت کامل خود با ایجاد نمودی خارج از مسیر عادی اقدام می‌کند. این امور شگفت‌انگیز و مستثنا از قوانین طبیعت برای ترس و شگفتی انسان در مسیر یافتن هستی باری تعالی انجام می‌پذیرد. به همین دلیل، این امر به ندرت رخ می‌دهد تا تأثیرپذیری بالایی که دارد را از دست ندهد و در ایمان افراد به خداوند نقش‌آفرینی کند (Berkeley 1999: 51-52).

بنابراین، از دیدگاه بارکلی، شرور عالم در مقابل خیرات کلان و عظیم عالم، جایگاه چندانی ندارند و می‌توانند توجیه‌پذیر باشند. همچنین به باور او برای نشان‌دادن کمالات و خیرات کلان، وجود این نواقص و شرورهای محدود و مقطعی لازم است. در نتیجه، این امور بخشی از نقشه‌ی کلی خداوند و هماهنگی جامع جهان است که بدون آن‌ها، تحقق کامل نظم و کمالات الهی امکان‌پذیر نبود. به همین دلیل، او معتقد است که این شرور نه‌تنها تصادفی نیستند، بلکه بخشی از طرح الهی و نظم جهانی به‌شمار می‌روند.

نقد و بررسی پاسخ‌های بارکلی به مقوله‌ی شر

پاسخ‌های پراکنده‌ی بارکلی به مقوله‌ی شر اکنون نیازمند بررسی دقیق‌تر است. بارکلی که نگران ناسازگاری وجود شر با اصل وجودی خداوند است، برای حل این معضل الهیاتی، به‌طور نامنظم به اعتراضات احتمالی به افعال شرورانه‌ی عالم پاسخ می‌دهد. او در تلاش است تا با استفاده از مبانی فلسفی خود، وجود شر را در قالب یک نظام الهیاتی توجیه کند. به نظر می‌رسد این دغدغه، از نظام فکری ایدئالیستی بارکلی نشئت می‌گیرد که طبق آن، روح نامتناهی منبع هستی به

شمار می‌رود. از آنجا که همه‌ی ایده‌ها در ذهن این روح نامتناهی موجودند و او خالق ایده‌هاست، مسئله‌ی توجیه افعال شرورانه در این بستر مهم به نظر می‌آید، زیرا ممکن است نظام ایدئالیستی بارکلی را به چالش بکشد.

رویکرد نیست‌انگاران به مسئله‌ی شر

چنانچه بیان شد، به باور بارکلی، قطب عالم دارای وحدت است و نمی‌توان در کنار آن به مبدأ دیگری قائل شد. از این رو، یکی از صریح‌ترین و برجسته‌ترین مواضع بارکلی در مسئله‌ی شر، مخالفت شدید او با نگرش مانویان است. بارکلی به‌طور قاطعانه این ایده را رد می‌کند و معتقد است که شر نمی‌تواند به‌عنوان یک اصل مستقل در کنار خیر قرار گیرد. از دیدگاه او، جهان و تمامی موجودات آن تحت نظارت و اراده‌ی خداوند هستند و خیر مطلق حاکم بر تمام نظام هستی است. بنابراین شر نمی‌تواند مبدئی مستقل و جدا از خیر داشته باشد.

از سوی دیگر، مسئله‌ای که نگاه بارکلی به مقوله‌ی شر را تعیین می‌کند، انکار جوهر جسمانی و مادی است. براساس این پیش‌فرض و طبق مبانی وجودشناختی او، شر متافیزیکی نمی‌تواند وجود داشته باشد، زیرا چیزی به نام ماده و جوهر مادی که بتواند شر را به‌عنوان یک ویژگی یا وضعیت تحمل کند، وجود ندارد. به عبارت دیگر، از دیدگاه بارکلی، اگر ماده وجود نداشته باشد، هیچ‌گونه شر مادی یا متافیزیکی نمی‌تواند در عالم وجود داشته باشد. بنابراین، او ماهیت شر را چیزی جز «عدم» و نقص نمی‌داند و به همین دلیل، اولین پاسخ او به مسئله‌ی شر را می‌توان در سطح متافیزیکی و به‌عنوان «فقدان» تفسیر کرد. پرسشی که ممکن است مطرح شود این است که آیا می‌توان شر را فقط به‌عنوان نقصی متافیزیکی در نظر گرفت و از واقعیت‌های روزمره‌ای که انسان‌ها در آن گرفتارند، غفلت کرد؟ باید به این نکته توجه داشت که بارکلی در تلاش است تا شر را در چارچوب یک نظام با محوریت خالق کامل و نیکو توضیح دهد، اما این تلاش ممکن است به‌نوعی ابهام‌آور باشد. در تحلیل او، شر چیزی است که وجود ندارد و به‌طور غیرمستقیم در موجودات ناتمام و ناقص نمایان می‌شود. از این منظر، او نمی‌تواند شر را به‌طور مستقل و به‌عنوان یک پدیده‌ی حقیقی و معنادار بررسی کند و در نتیجه تحلیل او از شر ممکن است به‌شکلی مبهم و ناتمام باشد. اگر شر تنها «فقدان» باشد، آنگاه شر هیچ‌گونه وجود یا ماهیت مستقلی ندارد، بلکه صرفاً ناشی از نقص و کمبود در موجودات است. در چنین تحلیلی، پدیده‌ای که ما آن را «شر» می‌نامیم، به‌طور بنیادین بی‌معنا خواهد بود. این فقدان به‌طور ضمنی نشان‌دهنده‌ی عدم کمال یا عدم وجود چیزی است که باید وجود داشته باشد، اما در خود هیچ حقیقت مستقلی ندارد. در نتیجه، تلاش بارکلی برای معنادادن به شر در دل «بی‌معنایی» قرار می‌گیرد؛ یعنی او در تلاش است تا یک پدیده‌ی بی‌وجود را معنا کند که ممکن است به پاسخ‌هایی مبهم و نامعین منجر شود.

رویکرد نسبی‌گرایانه به مسئله‌ی شر

رویکرد دوم بارکلی در برابر افعال شرورانه، نگاه نسبی‌گرایانه به آن‌ها است. به نظر می‌رسد نسبت شر از دیدگاه بارکلی از دو حیثیت قابل بررسی باشد: اول نگرش به شر به‌عنوان نقص در ادراک، و دوم توجیه آن براساس طرح کلی الهی. براساس نگرش اول، بارکلی معتقد است که انسان‌ها به دلیل محدودیت‌های شناختی خود قادر به درک کامل حقیقت افعال نیستند و این منجر به تلقی وجودی از شر در نگاه آنان می‌شود. این در حالی است که تعبیر شرارت‌آمیز بودن یک فعل، تنها از دیدگاه محدود انسان‌ها و در مقایسه با وضعیت مطلوب‌تر و کامل‌تر انجام می‌گیرد. بنابراین، شر در واقع یک پدیده‌ی نسبی است که تنها در مقایسه با شرایط ایدئال و براساس محدودیت‌های ادراکی بشر به چشم می‌آید. این

محدودیت‌ها به‌ویژه از سروکارداشتن با امور فانی و پذیرش ماده‌ی جسمانی نشئت می‌گیرد. اعتقاد به وجود ماده‌ی جسمانی به‌عنوان حقیقتی مستقل از ذهن، به‌طور کاذب انسان‌ها را از درک حقیقت الهی و کمالات جهانی بازمی‌دارد. بنابراین، محدودیت‌های شناختی بشر، که ناشی از تعلق به جهان مادی و فانی است، منجر به اطلاق شرارت‌آمیز بودن یک فعل می‌شود. از این‌رو به جهت درک خیریت یک فعل، ضروری است انسان از تعلقات مادی و محدودیت‌های ادراکی خود فراتر رود تا درک صحیحی از یک فعل داشته باشد.

بر اساس نگرش دوم، یعنی طرح کلی الهی، باید گفت که به باور بارکلی، همه چیز تحت‌نظم الهی و خیر مطلق قرار دارد. اگرچه برخی از وقایع ممکن است به‌طور موقت شر به نظر آید، اما در نهایت آن‌ها جزئی از طرح کلی خداوند هستند که در نهایت به خیر و کمال می‌انجامند. از این‌رو، شر نسبی است، چراکه در مقیاس بزرگ‌تری، همه چیز به خیر مطلق منتهی می‌شود. در این دیدگاه، حتی آنچه که به نظر ما شر است، در واقع جزئی از نظم کلی و خیر نهایی است که خداوند برای جهان در نظر گرفته است. بدین‌ترتیب می‌توان گفت بارکلی از یک سو، تلاش می‌کند تا پاسخ جامع و هماهنگ‌تری به مسأله‌ی شر بدهد و از سوی دیگر، به محدودیت‌های شناختی بشر در درک حکمت الهی توجه دارد. این نگرش به نوعی با اصل خیر مطلق و حکمت خداوند هماهنگ است.

بارکلی می‌کوشد تا نشان دهد که حتی شرور ظاهری نیز بخشی از طرح الهی است که در نهایت به خیر و کمال می‌انجامد. با این حال، این دیدگاه ممکن است برای کسانی که با رنج‌های واقعی و ملموس در زندگی روبه‌رو هستند، قانع‌کننده نباشد. تجربیات انسانی از درد، ظلم، فقر، بیماری و مرگ نمی‌توانند به سادگی به‌عنوان «جزء طرح الهی» توجیه شوند. برای بسیاری از انسان‌ها، شر نه تنها «موقتی»، بلکه بسیار عمیق و فراگیر است. سؤالی که از پاسخ اخیر بارکلی ایجاد می‌شود این است که چگونه می‌توان وجود یک خداوند کامل و نیکو را با تجربیات واقعی و بی‌پاسخ‌مانده‌ی شر در جهان سازگار دانست؟ اگر شر به‌عنوان بخشی از طرح الهی در نظر گرفته می‌شود، این امر ممکن است به‌نوعی بی‌توجهی به تجربیات انسانی منجر شود و نتواند رنج‌های واقعی بشر را به‌طور مؤثر توضیح دهد. بارکلی در این رویکرد تأکید می‌کند که همه چیز در نهایت به خیر و کمال می‌انجامد، اما این ادعا، خود نیاز به اثبات دارد. اگر همه چیز در نهایت به خیر ختم شود، باید توضیح داده شود که چرا بسیاری از وقایع به‌طور ملموس و فوری به شر و رنج منتهی می‌شوند. آیا این خیر نهایی برای انسان‌ها به‌طور عادلانه و واضح نمایان است؟ بر طبق این پاسخ بارکلی به‌طور ضمنی فرض می‌کند که خیر مطلق در پس هر اتفاق شرورانه‌ای نهفته است. اگر خیر و کمال نهایی در طرح الهی قرار دارد، چگونگی تأثیرگذاری اختیار انسان‌ها در دنیای مملو از شر نیز در هاله‌ای از ابهام قرار می‌گیرد.

به نظر می‌رسد این پاسخ بارکلی، می‌تواند به‌نوعی درک تلخی از شر و رنج انسانی به وجود آورد. به عبارت دیگر، پذیرش این نظر که رنج‌ها و شرور در نهایت به خیر می‌انجامند، ممکن است نوعی «تسلیم» در برابر مشکلات و رنج‌های انسان‌ها ایجاد کند و افراد را از تلاش برای مقابله با شر و اصلاح وضعیت انسانی بازدارد. از آنجا که همه چیز به خیر ختم می‌شود، تلاش برای تغییر و بهبود شرایط به‌نظر بی‌اهمیت می‌آید. بنابراین فرض نسبی‌گرایی و خیریت کلان در پاسخ به مسئله‌ی شر نیازمند توضیح بیشتر و شواهد تجربی است که بارکلی ممکن است نتواند به‌طور مؤثر آن را فراهم کند.

تخطی از اراده، عامل افعال شرورانه

پرسشی که ممکن است بارکلی را بر آن دارد تا علاوه بر ماهیت عدمی شرور متافیزیکی، به نوع دیگری از شرور، یعنی شرور اخلاقی اشاره کند این است که: آیا نگاه کل‌نگرانه به ایده‌ها می‌تواند توجیه‌گر وجود پدیده‌هایی چون الحاد، شک،

بی‌دینی و سایر رفتارهایی باشد که نتیجه‌ی انتخاب‌های انسان‌ها هستند و از دید بشر به‌عنوان شر تلقی می‌شوند؟ پاسخ بارکلی انحراف باطنی اراده‌ی انسان از قوانین عقل و شرع است که در حقیقت پاسخی در برابر شرور اخلاقی به حساب می‌آید. به باور بارکلی، شرور اخلاقی از لحاظ هستی‌شناختی ناشی از اختیار بشر و لازمه‌ی آزادی او است (Berkeley 180-179: 1999). به نظر می‌رسد با توجه به این نوع شبهات و چالش‌ها است که بارکلی بحث اختیار انسان را مطرح می‌کند و تمایزی میان شرور اخلاقی و سایر انواع شرور برقرار می‌سازد. او باور دارد که اگرچه همه‌چیز تحت‌طرح کلی و خیر مطلق خداوند است، اما در سطح اخلاقی، انسان‌ها دارای اراده‌ی آزاد هستند و از این اراده‌ی آزاد برای انتخاب میان خیر و شر بهره می‌برند. بارکلی بیان می‌کند که شرور اخلاقی ناشی از استفاده‌ی نادرست از اختیار و اراده‌ی آزاد انسان‌هاست و در این زمینه، مسئولیت انسانی و انتخاب‌های فردی به وضوح دخیل هستند (Berkeley 1999: 179-180). اشکالی که از این بیانات ممکن است مطرح شود این است که براساس نگاه بارکلی به شر، بشر می‌تواند هر عملی را به دلخواه خود و مطابق با منفعت شخصی‌اش انجام دهد، چراکه همواره می‌تواند با تبیین اعمال ناصحیح خود، آن‌ها را با توجه به دیدگاه محدود و کوتاه‌نگرانه‌اش توجیه کند. به عبارت دیگر، براساس تبیین بارکلی، انسان می‌تواند با بهره‌گیری از چشم‌انداز کلان، شر و اعمال قبیح خود را به‌عنوان امری پسندیده و جزئی از طرح کلی الهی تفسیر کند. در حقیقت این نکته ممکن است نگرانی‌هایی را به وجود آورد، چراکه ممکن است چنین تفسیری از نگاه بارکلی به شر، به افراد اجازه دهد که با استناد به نظریه‌ای که در آن شر به عنوان بخشی از طرح کلی خداوند توجیه می‌شود، اعمال نادرست و قبیح خود را مشروع بدانند. از این‌رو، بارکلی ممکن است با خطر سوءاستفاده از این نگرش روبه‌رو شود، زیرا برخی افراد ممکن است این دیدگاه را به‌عنوان مجوزی برای ارتکاب رفتارهای نادرست و اخلاق ناپسند خود استفاده کنند.

از طرف دیگر می‌توان گفت اگر فاعلیت افعال شرورانه به اراده‌ی انسانی برگردد، همچنان مشکل دیگری متوجه پاسخ بارکلی است. به موجب نظام ایدئالیستی بارکلی و فاعلیت محض الهی در تمام امور، مسئله‌ی شراکت روح نامتناهی در ایجاد شرور اخلاقی به‌طور ضمنی قابل‌تصور خواهد بود. در حقیقت، اگرچه انسان فاعل افعال شرورانه به حساب می‌آید، اما اراده‌ی انجام آن فعل قبیح به‌طور مستقیم از جانب خداوند صادر شده است. در حقیقت، حتی با ایجاد تمایز میان «ارتکاب گناه» و «جواز گناه» در نزد بارکلی، این پرسش به وجود می‌آید که آیا استدلال بارکلی در مسئله‌ی شر اخلاقی با شکست مواجه نشده است؟

برخی در این زمینه بر این باورند که بارکلی با ایجاد برابری اخلاقی میان خداوند و عالم طبیعت، اهمیت تمایز میان «عمل کردن» و «اجازه‌دادن» را نادیده می‌گیرد، درحالی‌که اجازه‌دادن به شر همیشه عامل را از هرگونه تقصیر اخلاقی مبرا نمی‌کند (Depoe 2017: 408). آنچه ذهن اندیشمندان را در برابر موضع‌گیری بارکلی در پاسخ به مسأله‌ی شر برمی‌انگیزاند، اجازه‌ی صدور فعل گناه به‌صورت مستقیم از جانب خداوند است. این نگرش، نگرانی‌هایی درباره‌ی مسئولیت اخلاقی خداوند و ارتباط آن با آزادی اراده‌ی انسان به وجود می‌آورد. از این منظر، گویی در نگرش بارکلی، خداوند در اجرای اراده‌ی انسان شریک است و این به معنای حضور و نقش الهی در کنار انواع شرور اخلاقی است که می‌تواند پرسش‌هایی جدی در مورد مسئولیت اخلاقی و فاعلیت خداوند در مواجهه با شرور اخلاقی به وجود آورد (Depoe 2017: 409).

در نگاه منتقدان بارکلی استفاده از ابزار و اعمال باواسطه محل تقصیر را تغییر نمی‌دهد، حتی منجر به سرزنش بیشتر نیز می‌گردد، زیرا این نوع اقدام باواسطه مستلزم آن است که عامل اخلاقی با نیت شیطانی و به‌واسطه‌ی ابزار انسانی درخواست

اجرای اراده‌ی شیطانی خویش را داشته باشد و این به معنای هم‌دستی خدا در ایجاد شرور اخلاقی در عالم است (Depoe 2017: 408). این مسئله توسط آلفرد فردوسو (Alfred Freddoso) نیز تأکید شده است. او می‌گوید: «بارکلی بر این باور است که خداوند تنها عامل فعال هر وضعیتی در طبیعت است. بنابراین، در صورت ایجاد فعل شر یا معیوب، این نقص را تنها می‌توان در مشارکت سببی خداوند جست‌وجو کرد، اما در حقیقت، رهیافت این تبیین از شرور اخلاقی، فاعلیت خداوند است، اگرچه او تنها اجازه‌ی صدور چنین فعلی را به انسان داده باشد» (Freddos 1988: 116). این نگاه به مسئله‌ی شر اخلاقی، مسئولیت خداوند را در ایجاد شر به‌گونه‌ای پیچیده و چندلایه مطرح می‌کند که براساس آن، خداوند حتی در صورت عدم دخالت مستقیم، همچنان در بروز شرور اخلاقی نقشی غیرقابل‌انکار دارد.

رویکرد جامع‌نگرانه به مسئله‌ی شر

چنانچه اشاره شد، پاسخ چهارمی که بارکلی به مقوله‌ی افعال شرورانه در عالم می‌دهد را می‌توان به‌عنوان «خیر کثیر در برابر شر قلیل» به حساب آورد. در نگاه دیگری، بارکلی ناملایمات زندگی را مقدمه‌ای برای خیر و معیاری برای سنجش نیکی می‌داند. از نظر او، ناملایمات می‌توانند زمینه‌ساز تجلی خیریت باشند، زیرا تا بدی و شر در عالم آشکار نشود، فضائل و نیکی‌ها نمی‌توانند خود را نمایان کنند. بدین ترتیب، وجود ناملایمات برای زیبایی عالم مفید است و در بستر این ناملایمات است که زمینه‌ی پیدایش زیبایی‌ها فراهم می‌شود (Berkeley 1999: 93). براساس این پاسخ است که برخی در توجیه مسئله‌ی شر در نظام فکری بارکلی بر این عقیده‌اند که او اسرار مذهبی را به‌صورت احساسی توضیح می‌دهد. بارکلی اسرار مذهبی را بهترین راه جهت برانگیختن حس احترام و عشق به خالق می‌داند (Berman 2004: 114)، زیرا شر در منظر و افق وسیع‌تر خیر است و نیاز دیگری جهت تشویق بشریت به دانایی و عدالت الهی وجود ندارد. علاوه‌بر آن، انسان باید به قوانین الهی اعتماد کند، حتی اگر اطاعت و باورمندی به آن به معنای مواجهه با خطر از دست‌دادن زندگی انسانی باشد (Berman 2004: 114-115).

پاسخ چهارم بارکلی به مسئله‌ی شر ممکن است این ابهام را برانگیزد که آیا خداوند نیاز به گذر از شر برای تحقق خیر برتر دارد؟ آیا یک موجود نیک و نیک‌خواه (همچون خداوند) نمی‌تواند خیر را بدون نیاز به وجود شر به دست آورد؟ به نظر می‌رسد پاسخ بارکلی منجر به مواجهه با خالق خواهد شد که توانایی انجام خیر برتر برای او بدون گذر از مسیر شر فراهم نمی‌شود. در حقیقت، پاسخ «خیریت کثیر در برابر شر قلیل» یا «منتهی‌شدن همه‌ی امور به خیر»، اگرچه ممکن است در مورد انسان‌ها توجیه‌گر وجود شر باشد، اما در مورد خداوند نمی‌تواند صادق باشد، زیرا خداوند می‌تواند خیر کثیر را بدون نیاز به گذر از شر قلیل انجام دهد. به عبارت دیگر، خداوند قادر است از شر عظیم جلوگیری کند، بدون آنکه لازم باشد مسیر شر قلیل را طی کند.

در یک صورت می‌توان این ابهام را برطرف کرد و آن این است که شر قلیل ممکن است پیش‌نیاز یا شرط لازم برای تحقق خیر برتر باشد. می‌توان گفت که در این حالت، رابطه‌ای ضروری میان شر قلیل و خیر برتر برقرار است. به عبارت دیگر، شر در عالم نه به‌عنوان امری غیرضروری، بلکه به‌عنوان یک پدیده‌ای که به خیر بزرگ‌تری می‌انجامد، در نظر گرفته می‌شود. بنابراین، اگر ارتباطی ضروری میان شر و خیر وجود داشته باشد، ممکن است وجود شر قلیل به‌منظور تحقق خیر برتر قابل‌پذیرش باشد. در دفاع از پاسخ بارکلی باید گفت که «خیریت کثیر در برابر شر قلیل» تنها در صورتی قابل‌پذیرش است که ارتباط خاصی میان شر و خیر برتر برقرار باشد. براساس این تحلیل، می‌توان پاسخ بارکلی در خصوص خیریت کثیر را پذیرفت. اگر فرض کنیم وقوع شر، شرط لازم و منطقی بروز خیر برتر باشد، در این صورت، تحقق خیر

برتر جز از طریق شر قلیل ممکن نخواهد بود. در واقع، اگر رابطه‌ای ضروری میان برخی شرور و خیرات در عالم وجود داشته باشد، در آن صورت پاسخ بارکلی قابل‌پذیرش خواهد بود.

تفسیر شر به منزله‌ی یک ارزش‌داوری انسانی

پس از بررسی پاسخ‌های بارکلی در تحلیل هستی‌شناسی شرور، به نظر می‌رسد که وی تحت‌تأثیر پیشینیان خود قرار دارد. او به‌عنوان یک کشیش، دیدگاه‌های الهیاتی پروتستانی را پذیرفته و بر قدرت مطلق خداوند و خیرخواهی او تأکید می‌کند. همچنین، بارکلی شر را به‌عنوان عنصری در طرح الهی توجیه می‌کند که در نهایت به خیر نهایی منجر می‌شود. در میان فیلسوفان، قرابت اندیشه‌ی او با آگوستین قدیس (Saint Augustine) بیشتر به چشم می‌خورد. این شباهت به‌ویژه در دو محور اصلی «عدمی‌بودن شر» و «تأکید بر یگانگی و خیرانگاری خداوند» آشکار می‌شود.

همان‌گونه که آگوستین شر را فقدان خیر می‌داند و معتقد است که شر وجود مستقلی ندارد، بلکه تنها نقصان یا کمبودی در خیریت است (Augustine 1961: 7)، بارکلی نیز همین ایده را در چارچوب نظام ایدئالیستی خود می‌پذیرد. او شر را نه به‌عنوان یک ذات یا نیروی مستقل، بلکه به‌عنوان عدم کمال و خیریت توصیف می‌کند. همچنین آگوستین، در دفاع از خیریت و قدرت مطلق خداوند، شر را ناشی از استفاده‌ی نادرست انسان از اراده‌ی آزاد می‌داند (Augustine 1999: 68). بارکلی نیز با تأکید بر یگانگی خداوند و عدم‌استقلال شر، دیدگاه مشابهی اتخاذ می‌کند. او شر را نتیجه‌ی ادراک نادرست یا اعمال انسانی می‌داند. هر دو فیلسوف، شر را به‌عنوان نبود خیریت یا کمال و نه به‌عنوان یک موجودیت یا نیروی مستقل درک می‌کنند که نشان از تأثیرپذیری بارکلی از سنت آگوستینی دارد. تفاوت اصلی در مسئله‌ی شر، در بستر متافیزیکی دیدگاه‌های آن‌ها است. آگوستین در چارچوب فلسفه‌ی نوافلاطونی و الهیات مسیحی سخن می‌گوید، اما بارکلی ایدئالیسم متافیزیکی خاص خود را توسعه داده و شر را نه فقط به‌عنوان امر عدمی، بلکه به‌عنوان تجربه‌ی ذهنی وابسته به ادراک انسانی توصیف می‌کند.

بدین‌جهت می‌توان گفت اگرچه پاسخ‌های بارکلی به مسئله‌ی شر، از نظر محتوا به آگوستین نزدیک است، اما در قالب ایدئالیسم فلسفی او ارائه شده است. بارکلی با دیدگاه ایدئالیستی خود این مفهوم را گسترش داده و شر را نه‌تنها عدم خیر، بلکه چیزی وابسته به ذهن انسان می‌داند که مستقل از ادراک انسانی وجود ندارد. رویکرد بارکلی به شر در چارچوب ایدئالیسم متافیزیکی‌اش، نسخه‌ای مدرن‌تر از دیدگاه آگوستین است. در حقیقت می‌توان گفت بارکلی از تلفیق سنت‌های فلسفی مسیحی، الهیاتی و تجربه‌گرایانه بهره گرفت تا پاسخی منحصربه‌فرد در مسئله‌ی شر ارائه دهد که با نظام ایدئالیستی او سازگار باشد.

به نظر می‌رسد او بیش از آن که به دنبال علت هستی‌شناسانه‌ی شرور باشد یا حتی به ضرورت وجودی شر در عالم هستی بپردازد، در تحلیل معرفت‌شناسانه‌ی خود به دنبال تغییر نگاه مخاطبانش به مسئله‌ی شر است. او تلاش می‌کند آنچه را که انسان در ادراک و معرفت خود به‌عنوان شر می‌پندارد، به‌عنوان چیزی که در نهایت به خیر منتهی می‌شود، تفسیر کند. این توضیح به‌طور خاص بر جنبه‌ی معرفت‌شناسانه‌ی دیدگاه بارکلی تأکید دارد که در آن تلاش دارد تا به مخاطب خود نشان دهد که «شر» ممکن است از منظر بالاتری درک شود و در حقیقت، بخشی از یک طرح بزرگ‌تر و خیر باشد. به همین دلیل به نظر می‌رسد مسئله‌ی شر در نظام فکری بارکلی بیش از آن که از منظر هستی‌شناختی به آن پرداخته شود، به‌عنوان یک تصور کلی مطرح می‌شود که در شرایطی مورد استعمال لفظی بشر قرار می‌گیرد. می‌توان گفت براساس فلسفه‌ی ایدئالیستی او تمرکز در مسئله‌ی شر از یک منبع خارجی و مادی به یک دیدگاه داخلی و ذهنی

منتقل می‌شود.

بارکلی در توجیه مسئله‌ی شر، بشریت را بیش از همه به این نکته رهنمون می‌کند که شر به خودی خود و از منظر کلی، امری سودمند است و خیر تلقی می‌شود. داشتن وسعت دیدی جامع و کلی‌نگر به عالم، خیریت کثیر آن را برای انسان روشن می‌کند. بر همین اساس، توصیه‌ی او به انسان این است که با دیدی کلی به عالم بنگرد، نه آنکه با نگاهی معطوف به یک جزء، نظم کلان را نادیده بگیرد و براساس آن، خالق را موردانتقاد قرار دهد. این دیدگاه نشان می‌دهد که شر در فلسفه‌ی بارکلی بیشتر یک ارزش‌داوری انسانی است تا یک حقیقت مستقل متافیزیکی. اگر تحلیل‌ها براساس نگاه انسانی و محوریت‌دادن به انسان باشد، مفاهیم شرورانه به‌عنوان «ارزش‌داوری انسانی» تلقی می‌شوند. در واقع، انسان‌ها از برچسب «شر» برای توضیح و نظم‌دادن به تجربیات ناخوشایند و تنظیم رفتارهای اجتماعی و فردی خود بهره می‌برند.

می‌توان گفت نگرش به مسئله‌ی شر به‌عنوان یک ارزش‌داوری انسانی، یک نگرش فلسفی است که به‌ویژه بر نسبیّت و انسان‌محوری اخلاق تأکید دارد. به این معنا که شر به خودی خود واقعیتی مستقل یا ذاتی در جهان ندارد، بلکه مفهومی است که انسان‌ها براساس قضاوت‌ها، ارزش‌ها و باورهای خود به پدیده‌ها و رویدادها نسبت می‌دهند. در این دیدگاه، شر تنها زمانی معنا پیدا می‌کند که انسانی به یک وضعیت، عمل یا حادثه نگاه کرده و آن را ناگوار یا ناپسند قضاوت کند. در واقع، تلقی ارواح متناهی است که برای نام‌گذاری نتایج دردناک و ناخوشایند اعمال فردی خویش و قوانین کلی طبیعت که ذاتاً خیر هستند، از لفظ «شر» بهره می‌برد. از این منظر، پدیده‌ها یا رخدادها تا زمانی که توسط انسان‌ها تفسیر و ارزیابی نشوند، «شر» محسوب نمی‌شوند. در واقع، مفهوم شر تنها در ذهن انسان‌ها و از طریق دیدگاه‌های اخلاقی و اجتماعی آنان معنا پیدا می‌کند. بارکلی ناملایمات زندگی را دارای یک وجه مشترک می‌داند. به باور او، در تمام مواردی که افراد پدیده‌ای را شر تلقی می‌کنند، در حقیقت ناکامی امیال فرد در تحقق آن پدیده نهفته است. به عبارت دیگر، تلقی شر در واقع نوعی ناکامی است که از خود فرد نشئت می‌گیرد. به باور بارکلی، شر چیزی است که به رفتارها و وقایع خاصی که از دیدگاه انسانی، ناپسند یا آسیب‌زننده هستند، اطلاق می‌شود. بر همین اساس، می‌توان گفت بارکلی به شر به‌عنوان صفتی نگاه می‌کند که انسان‌ها به اعمال و حالات خاص می‌دهند. این دیدگاه با نوعی نسبی‌گرایی اخلاقی همراه است؛ چراکه او شر را به‌عنوان پدیده‌ای مستقل و عینی نمی‌بیند، بلکه آن را به برداشت‌ها و واکنش‌های انسانی نسبت می‌دهد. در این نگاه، هیچ ویژگی ذاتی و ثابت برای شر وجود ندارد که در همه‌ی شرایط و برای همه‌ی افراد یکسان باشد. به این ترتیب، در فلسفه‌ی بارکلی، مسئله‌ی شر بیشتر به‌عنوان چالشی معرفت‌شناختی و تغییر در نحوه‌ی نگاه انسان‌ها به جهان و تجربیاتشان مطرح می‌شود، نه به‌عنوان یک پرسش متافیزیکی درباره‌ی وجود واقعی شر در عالم هستی. از همین‌رو، پرسش‌های بنیادی و چالش‌های اساسی در مسئله‌ی شر، همچون «چرایی وجود شر» و «ارتباط صفت خیریت محض خداوند با شرور عالم»، در نگرش بارکلی جایگاهی ندارند. به نظر می‌رسد بارکلی به‌نوعی از ما می‌خواهد که به جای پرداختن مستقیم به مسئله‌ی وجود یا عدم‌وجود شر در جهان، نگاه خود را به ناملایمات زندگی تغییر دهیم.

بر این اساس شر در سیستم فلسفی بارکلی یک ایده‌ی انتزاعی و تنها یک مفهوم کلی است. به تعبیری وجود شر معطوف به کارکرد آن است که هدف عاطفی زبان است. گویی وجود ارواح ناقص همچون ارواح شیطانی باعث برانگیخته‌شدن هوس‌ها شده و یا انسان را از عملی باز می‌دارد و در این حالت ذهن در موقعیتی خاص قرار گرفته و ماحصل عمل را شر تلقی می‌کند. بنابراین می‌توان گفت از نظر بارکلی، ارزش‌گذاری‌های اخلاقی و ارزیابی‌های ما از پدیده‌ها و رویدادها تعیین‌کننده‌ی تلقی شر در امور است. این نوع نگرش به اخلاق، نسبی‌گرایانه است، زیرا معیارهای اخلاقی برای ارزیابی

شر ثابت و جهانی نیستند، بلکه تابعی از شرایط فردی و فرهنگی هستند. به این ترتیب، می توان گفت از نظر بارکلی، شر سرشتی ذاتی ندارد، بلکه صفتی است که به رفتارها و وضعیت هایی که از دیدگاه انسان ها ناخوشایند یا ناپسندند، نسبت داده می شود.

نتیجه گیری

بارکلی در مواجهه با مسئله ی شر، آن را نه به عنوان یک حقیقت مستقل، بلکه به عنوان پدیده ای نسبی و وابسته به درک انسانی می بیند. از نظر او، شر ماهیت عدمی دارد. در نگرش بارکلی، همه چیز در نهایت در راستای خیر و هدف های بزرگ تر قرار دارد و شر از منظر الهی همواره در خدمت کمال و حکمت نهفته در طرح خداوند است. افزون بر این، او افعال شرورانه ی اخلاقی را نتیجه ی انحراف از اراده ی باطنی و هدایتی می داند که انسان ها می توانند به آن پایبند باشند. بنابراین، از دیدگاه بارکلی، شر نه به صورت مطلق، بلکه به عنوان امری نسبی و مربوط به محدودیت های انسانی و ارزش داوری انسانی معنا می شود که در نهایت در چارچوب حکمت الهی قرار می گیرد.

سپاسگزاری

این پژوهش به صورت مستقل انجام شده است و از هیچ سازمان یا نهادی، کمک مالی دریافت نشده است.

References

- Berkeley, George. (1999). *Principles of Human Knowledge & Three Dialogues* Howard Robinson, oxford: university press.
- Aliken. Hendry David. (1962). *The Fate of Philosophy in the Twentieth century*. The Kenyon Review, quoted after P. Olscamp, The moral philosophy of George Berkeley.
- Augustine, Saint. (1961). *Confessions*, trans: Edwaed Pusey, New York: Macmillan.
- Augustine, Saint. (1999). *In Free Choice Of The Will*, Trans By Thomas Williams, Hackett Publishing Company, Indianapolis, Cambridge, Seventh Printing.
- Bloom. Sandra. (1996). *Trauma and the Nature of Evil*. Usa: Johns Hopkins University Press.
- Berman, David and Berkeley, George. (2004) *British Philosophy and the Age of Enlightenment*. ed. S. Brown, (Taylor & Francis e-Library). vol. 5 of Routledge History of philosophy. ed. By G. H. Parkinson and S. G. Shanker.
- Depoe. John M. (2017). "Berkeley Idealism, Christianity, and the Problem of Evil". *Philosophia Christi*. 23 (2): 401-413. <https://doi.org/10.5840/pc201719231>
- Freddoso. Alfred J. (1988). *Medieval Aristotelianism and the Case against Secondary Causation in Nature, in Divine and Human Action: Essays in the Metaphysics of Theism*, ed. Thomas, V. Morris. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Ferd Alford, C. (1997). *What evil means to us*. Albany. NY: Cornell University press.
- Hickson. Michael W. (2013). *A Brief History of Problems of Evil. The Blackwell Companion to the Problem of Evil*. Oxford: Wiley-Blackwell.

- Messadie, Gerald. (1996). *A History of the Devil*. New York: Kodansha American.
- Marta. Szymańska-Lewoszewska. (2014). "Berkeley's Theodicy in A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge". *Studia Z Historii Filozofii*". 5 (4):149-160.
- Ricoeur. Paul. (1969). *The Symbolism of Evil*. trans Emerson Buchanan. Boston: Beacob Press.
- Taylor. Donald. (1969). *Theological Thoughts about Evil*. ed. David Parkin. New York: Basil Blackwell.

*This page is intentionally
left blank.*